

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

ПАХОЛОК РОМАН ІВАНОВИЧ

УДК 37.043.1–055.1(477.8)“XVIII–XX”

**РОЗВИТОК ЧОЛОВІЧОЇ ОСВІТИ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Завгородня Тетяна Костянтинівна,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”,
завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шоробура Інна Михайлівна,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, ректор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Винничук Олег Теофілович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Захист відбудеться 29 травня 2015 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Автореферат розісланий 28 квітня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах розбудови національної системи освіти, відтворення й зміцнення інтелектуального потенціалу нації, інтеграції української освіти в європейський освітній простір зростає інтерес до історичного досвіду розвитку вітчизняних педагогічних шкіл, адже в освітній та науковій сферах українських історичних земель, особливо в окремих регіонах, домінували європейські орієнтири. Для сучасної педагогіки в Україні характерне переосмислення ідей європейської педагогічної науки й нове прочитання вітчизняних історичних наукових досягнень, розмаїття педагогічних концепцій та інноваційних підходів, що, серед іншого, зумовлює екстраполяцію гендерного компонента в освітню теорію й практику. Гендерний підхід у педагогіці є новим методологічним інструментом аналізу й проектування особистісних змін, у зв'язку з чим актуальними стають проблеми його легітимації в окремі навчальні дисципліни, вибору оптимальних методів гендерної освіти.

Для вирішення цього питання актуальним є досвід освітньої теорії та практики, накопичений упродовж XVIII – XX ст. на поліетнічних західноукраїнських землях. Результати аналізу наукової літератури засвідчують, що історико-педагогічний аспект становлення та розвитку шкільництва науковцями розкрито достатньо повно. На сьогодні є низка праць з історії освіти Галичини (І. Андрухів, О. Винничук, В. Вихрущ, Д. Герцюк, Т. Завгородня, І. Курляк, З. Нагачевська, Б. Ступарик, М. Чепіль), Волині (Т. Джаман, С. Коляденко, Н. Оболончик, В. Омельчук), Буковини (Н. Гнесь, В. Гомоннай, Л. Кобилянська, В. Мужичок, О. Пенішкевич, І. Петрюк, Л. Тимчук), Поділля (І. Шоробура), Закарпаття (М. Баяновська, О. Бенца, А. Бондар, В. Гомоннай, І. Гранчак, Д. Данилюк, А. Ігнат, П.-Р. Магочій, І. Небесник, М. Ричалка, В. Росул, О. Рудловчак, В. Сагарда, П. Стрічик, В. Химинець, В. Худанич, А. Чума, О. Юрош). У дослідженнях цих науковців освіта чоловіків Західної України розглядається в контексті загального стану освіти в регіонах. Проте як у науковій літературі минулих років, так і в працях сучасних учених комплексно не відображено питання становлення та розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях у XVIII – першій третині XX ст. Водночас тема шкільництва є різнобічною й багатоплановою, тому глибшого й ґрунтовнішого вивчення потребує чимало її аспектів, у тому числі чоловіча освіта.

У ретроспективному аналізі розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях закладено орієнтири для подолання суперечностей, які виникають у сучасній освітній галузі, між:

– посиленням інтересу до національної освітньої спадщини, зокрема до становлення шкільництва на українських землях, та неповним відображенням генезису чоловічої освіти як історично першої форми освіти в окремо взятих регіонах України;

– потребою подолання гендерної нерівності в освітній галузі та недостатністю вивчення історичного досвіду реалізації змісту, форм і методів навчально-виховного процесу закладів освіти для чоловіків та жінок;

– необхідністю реформування освітньої галузі на основі використання досягнень минулого та недостатнім урахуванням позитивних ідей у сучасному освітньому просторі.

Вагомість об'єктивного осмислення історичного досвіду розбудови чоловічої освіти в Україні; необхідність реалізації гендерного підходу в сучасній освітній галузі, удосконалення підготовки вчителя до роботи в полікультурному суспільстві; відсутність фундаментальних історико-педагогічних досліджень щодо означеної проблеми та потреба подолання виявлених суперечностей зумовили актуальність і вибір теми дисертації: **“Розвиток чоловічої освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження є складовою дослідницької теми кафедри педагогіки ім. Б. Ступарика ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Історико-педагогічні проблеми навчання і виховання в системі неперервної освіти в Україні та зарубіжжі” (№ держреєстрації 0108U009122). Тему дисертації затверджено вченою радою Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 20.01.2010 р.) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 4 від 25.05.2010 р.).

Об'єкт дослідження – освіта на західноукраїнських землях кінця XVIII – першої третини XX ст.

Предмет дослідження – чоловіча освіта на українських етнічних територіях досліджуваного періоду.

Мета дисертаційної роботи – на основі ретроспективного аналізу генезису чоловічої освіти на західноукраїнських землях кінця XVIII – першої третини XX ст. визначити особливості її розвитку та виявити перспективи реалізації ідей позитивного досвіду в сучасному освітньому просторі.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

– з'ясувати передумови становлення чоловічої освіти в західному регіоні України кінця XVIII – першої третини XX ст.;

– виокремити основні періоди генезису чоловічої освіти в досліджуваний період та їх провідні тенденції;

– конкретизувати типи початкових та середніх шкіл для хлопців та юнаків;

– охарактеризувати організацію та зміст навчально-виховного процесу в початкових та середніх чоловічих освітніх закладах;

– виокремити позитивні ідеї діяльності чоловічих освітніх закладів минулого задля їхньої творчої реалізації в сучасних навчальних закладах.

У процесі дослідження використано комплекс взаємодоповнювальних **методів: теоретичний аналіз, систематизація й узагальнення рукописних і друкованих першоджерел** – для виявлення матеріалу з досліджуваної проблеми; *хронологічний* – з метою обґрунтування хронологічних меж дослідження; *періодизації*, за допомогою якого були визначені основні періоди розвитку чоловічої освіти; *історико-системний* – для розгляду історичних передумов і динаміки розвитку чоловічого шкільництва; *історико-компаративістський* – для з'ясування спільного й відмінного в розвитку та змісті чоловічої освіти Східної Галичини, Волині, Північної Буковини та Закарпаття, виявлення основних тенденцій та особливостей розвитку чоловічих навчально-виховних закладів різних типів. Застосовано також *контент-аналіз* матеріалів періодичної преси та архівних даних, документації органів освіти, шкіл тощо.

Територіальні межі дослідження обумовлені відсутністю української державності та входженням західноукраїнських земель до адміністративних систем різних імперій. Дослідження охоплює Східну Галичину, Північну Волинь, Північну Буковину та Закарпаття. Терміни “Закарпаття”, “Підкарпатська Русь” використовуються для позначення межі сучасної Закарпатської області України.

Хронологічні межі дослідження співвідносяться із соціально-історичними особливостями розвитку краю та охоплюють період австрійського (з 1867 р. – австро-угорського), польського, чехословацького, румунського, російського панування на західноукраїнських землях. Нижня хронологічна межа (1774 р.) – початок освітніх реформ, упроваджених австрійським урядом, що дали поштовх до розвитку чоловічих закладів освіти. Верхня межа (1939 р.) обумовлена відходженням Галичини й Волині до Радянської України, закриттям чоловічих освітніх закладів.

Джерельна база дослідження: документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (фонди № 178, 179, 201, 206, 309), Державних архівів Волинської (фонд № 3), Закарпатської (фонди № 28, 1040, 1592), Івано-Франківської (фонди № 267, 270, 271, 292, 293, 294, 553, 570, 571), Львівської (фонд № 1262), Тернопільської (фонди № 38, 39, 53, 351, 396, 399, 400, 409, 414, 432, 457, 458), Чернівецької (фонди № 1, 3, 10, 15, 211, 213, 224, 225, 228, 246, 248, 249, 251, 254, 258, 350, 696, 925, 933, 938, 940, 985, 986, 1180) областей; матеріали з фондів Наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України (м. Львів), Івано-Франківської державної обласної універсальної бібліотеки ім. І. Франка, Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Івасюка; наукових бібліотек Львівського, Прикарпатського, Тернопільського, Ужгородського та Чернівецького національних університетів; законодавчо-нормативні освітні документи кінця XVIII – першої третини XX ст.; навчальні плани, програми, підручники для чоловічих освітніх закладів; наукові розвідки педагогів, громадських і культурно-освітніх діячів

досліджуваної доби; статті української, німецької, польської періодики; звіти про діяльність чоловічих освітніх закладів; наукові праці сучасних учених із теми дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше*:

– *комплексно досліджено* проблему розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.) та *визначено її особливості* (становлення чоловічих навчальних закладів як церковно-монастирських; залежність генезису освіти від державної політики панівних урядів; взаємозв'язок навчання й виховання з домінуванням релігійних виховних впливів; реалізація в навчально-виховному процесі ідей національного відродження; забезпечення полікультурного характеру чоловічої освіти; спрямованість початкової та середньої чоловічої освіти на утвердження домінантної ролі чоловіка в сім'ї та соціумі;

– *виокремлено* основні періоди розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях аналізованої доби: *австрійський період* (1774-1866 рр.) – становлення державної освіти в Австрії і на підвладних Австрійській імперії територіях Західної України; *австро-угорський період* (1867-1918 рр.) – утвердження розгалуженої мережі чоловічих навчальних закладів різних типів і форм власності; *період визвольних змагань* (1918-1919 рр.) – реалізація освітньої реформи як складової процесу державотворення; *польсько-румунсько-чехословацький період* (1919-1939 рр.) – орієнтація навчального процесу на інтереси учнів;

– *з'ясовано* передумови становлення чоловічої освіти в західному регіоні України кінця XVIII – першої третини XX ст. (активізація національно-культурного і громадсько-політичного руху у зв'язку з відсутністю власної державності, розвиток промислового виробництва, упровадження нових форм господарювання, педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій регіону);

– *охарактеризовано* основні напрями виховання (громадянське, інтелектуальне, етичне, естетичне, трудове, музичне, фізичне); зміст чоловічої освіти (встановлено домінування дисциплін природничо-математичного циклу); основні методи (словесні, наочні, практично-дослідницькі, проблемно-пошукові); форми навчання (уроки, екскурсії, гуртки, секції, курси, товариства, виставки, наукові дискусії, самостійна робота, маївки);

– *виявлено* перспективи застосування елементів історико-педагогічного досвіду в сучасних умовах (підвищення ролі національного та громадянського виховання в педагогічному процесі; використання ідей кооперації та самоврядування в освітніх закладах різного рівня акредитації; посилення профілактичної роботи з учнями для попередження шкідливих звичок через створення у школах антиалкогольних, антинікотинових товариств).

Конкретизовано типи початкових та середніх чоловічих навчальних закладів у досліджуваний період.

Подальшого розвитку набули ідеї про роль австрійського, австро-угорського, польського, чехословацького, румунського, російського урядів щодо законодавчого забезпечення, контролю й організації чоловічих навчальних закладів.

До наукового обігу введено нові документи, факти, ідеї, що базуються на виявлених архівних матеріалах, зокрема ДАВО у Луцьку, ф. 3, оп. 1, спр. 18; ДАЗО в Берегово, ф. 1040, оп. 1, спр. 16; ф. 1049, оп. 1, спр. 7; ф. 1592, оп. 1, спр. 5-7; ДАІФО в Івано-Франківську, ф. 293, 302, 303; ДАТО в Тернополі, ф. 53, оп. 1, спр. 1; ф. 399, оп. 1, спр. 11; ф. 414, оп. 1, спр. 1; ф. 432, оп. 1, спр. 6; ДАЧО в Чернівцях, ф. 213, оп. 1, спр. 1; ф. 225, оп. 1, спр. 5, 10,11; ф. 228, оп. 1, спр. 1, 36, 55; ф. 925, оп. 1, спр. 8; ЦДІА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 1936.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. На основі результатів наукового дослідження розроблено цикл лекцій “Чоловіча освіта на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.)” для студентів педагогічних спеціальностей закладів освіти III – IV рівнів акредитації.

Основні положення, фактичний матеріал, висновки дослідження можуть бути використані: для визначення стратегії розвитку чоловічої освіти в Україні, оновлення і збагачення змісту навчальних курсів із загальної, соціальної, гендерної педагогіки, історії України, історії освіти, історії розвитку національних шкіл; у процесі розробки спецкурсів і проведення спецсеінарів, написання праць із проблем регіональної історії, культури й освіти; у дослідженні чоловічої освіти в інших регіонах України. Робота може бути корисною для менеджерів освітньої галузі, організаторів чоловічих навчально-виховних закладів, викладачів, студентів, наукових працівників, педагогів-практиків, краєзнавців.

Основні положення і результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (довідка № 01-14/03/1103 від 11.09.2014 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 1181-33/03 від 09.09.2014 р.), КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти” (довідка № 01-23/492 від 17.09.2014 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася в процесі їх оприлюднення на науково-практичних конференціях: *міжнародних*: “Етновиховний простір сучасних закладів освіти в умовах глобалізації: стан і перспективи” (Хмельницький – Івано-Франківськ, 2010), “Perspektywy rozwoju nauki” (Гданськ, 2012), “Рационализация современной науки” (Горлівка, 2012), “Актуальные проблемы науки и образования. Пути их решения” (Донецьк, 2012), “Психология и педагогика в системе гуманитарного знания” (Москва, 2012), “European Applied Studies: modern approaches in scientific researches” (Stuttgart, 2013), “Бережанська гімназія: сторінки історії” (Бережани, 2013), “Наука и общество: продуктивные пути реакции на современные вызовы” (Донецьк, 2013), “Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві”

(Київ, 2013), “Актуальні питання сучасної педагогіки” (Острого, 2013), “Актуальні питання освіти і науки” (Харків, 2013), “Наука и общество: продуктивные пути реакции на современные вызовы” (Донецьк, 2014); *всеукраїнських*: “Наука і сучасність: досвід та перспективи розвитку на межі тисячоліть” (Запоріжжя, 2010), “Сучасна наука: теорія і практика” (Дніпропетровськ, 2012), “Педагогіка та психологія: теорія та практика” (Харків, 2012), “Актуальні проблеми педагогічної науки” (Миколаїв, 2013), “Культура педагога в контексті освітніх парадигм (до 80-річчя з дня народження професора В. В. Сагарди)” (Ужгород, 2013); на щорічних звітних наукових конференціях Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка та Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (2010–2015).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження висвітлено в 24 одноосібних публікаціях, із яких 6 опубліковано в наукових фахових виданнях України, 4 – в іноземних виданнях (із них 1 – у зарубіжному науковому періодичному виданні), 1 – у збірнику наукових праць, 13 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел (1192 найменування, з них 58 – іноземними мовами, 277 – архівні матеріали, викладених українською, російською, польською, німецькою, румунською, угорською мовами). Загальний обсяг дисертації – 425 сторінок, з них 178 сторінок – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і вибір теми дослідження, висвітлено ступінь її розробленості; визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методи і джерельну базу дисертаційної роботи; сформульовано наукову новизну, відображено практичне значення роботи; представлено апробацію та впровадження результатів дослідження.

У *першому розділі* **“Чоловіча освіта на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.) як історико-педагогічна проблема”** здійснено історіографічний аналіз літератури, огляд та систематизацію використаних джерел; розкрито історичні передумови становлення та розвитку освітніх закладів для чоловіків західного регіону України; простежено розвиток початкових та середніх чоловічих навчальних закладів у Східній Галичині, Північній Буковині та на Закарпатті, здійснено їхню систематизацію та виявлено основні тенденції розвитку.

Протягом усього досліджуваного періоду чоловіча освіта була складовою освітньої політики панівних держав, які визначали пріоритети цієї сфери діяльності на західноукраїнських землях, що відображено в офіційних документах загальнодержавного та регіонального рівнів. Законом від 1869 р. в Галичині запроваджено восьмирічне відвідування хлопцями початкової школи. На Закарпатті закон від 1868 р. вводив шестирічний шкільний обов’язок (від 6 до 12 років). Для

хлопців, що закінчили початкову школу в Галичині і на Закарпатті, існувала т. зв. “повторительна наука”, однак відвідування “повторительних” (“повторювальних”) шкіл було незначним, успіхи учнів – слабкими, що призвело до зникнення такої форми здобуття освіти у зв’язку з уведенням обов’язкової восьмирічної освіти (на Закарпатті це відбулося в 1930 р.).

Законом від 1932 р. “Про устрій шкільництва” вводилися такі типи шкіл: державні, прилюдні (утримувала держава спільно з територіальним або господарським самоврядним органом на основі окремих законів) та приватні. Запроваджувалася шестирічна середня загальноосвітня школа, яка складалася з однотипної єдиної чотирирічної гімназії гуманітарного типу та дворічного загальноосвітнього ліцею.

Вивчення й аналіз державної освітньої політики дають змогу виокремити чотири основні періоди у розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях аналізованої доби: *австрійський період* (1774-1866 рр.) – початок державної освіти в Австрії і на територіях Західної України, що увійшли у склад Австрійської імперії; *австро-угорський період* (1867-1918 рр.) – утвердження розгалуженої мережі чоловічих навчальних закладів різних типів і форм власності завдяки отриманим конституційним правам, а також освітнім реформам 60-70-х рр. на західноукраїнських землях; *період визвольних змагань* (1918-1919 рр.) – реалізація освітньої реформи (оголошення шкіл державними, вчителів – держслужбовцями) як складової процесу державотворення; *польсько-румунсько-чехословацький період* (1919-1939 рр.) – орієнтація навчального процесу на інтереси й здібності учнів, втрата “чоловічого” характеру шкільництва.

Визначено, що основи чоловічої освіти заклали створені при церквах, костелах, монастирях навчальні заклади під керівництвом дяків чи монахів, у яких навчалися лише хлопці. Тому тривалий час термін “чоловіча освіта” не використовувався: було очевидно, що оскільки у школі навчаються лише хлопці, то вона є чоловічою. Аналогами терміна “чоловіча освіта” слугували формулювання “хлоп’яча школа”, “чоловіча (хлоп’яча) гімназія”. Серед перших початкових чоловічих навчальних закладів Закарпаття – Хустська, Тячівська, Вишківська реформаторські парафіяльні школи. Виявлено, що у XV – XVI ст. школи організовувалися не лише в містах, а й у великих селах, а саме: Бедевлі, Чорному Потоці, Чорнотисові, Великих Лучках.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на західноукраїнських землях початкова освіта здійснювалася в парафіяльних (церковних), згодом – у тривіальних (народних) та головних (взірцевих, нормальних; горожанських (на Закарпатті)) початкових школах. Найдемократичнішою формою здобуття елементарної освіти були коєдукаційні одно-, двокласні школи, у яких працювали дяковчителі (на Закарпатті їх називали півцо- (півчо-) учителями, на Буковині – “дяками на колесах”). Однокласні й тривіальні школи були коєдукаційними; з чотирикласних шкіл більшість були чоловічими; функціонували також школи з окремими класами для хлопців та

дівчат. В австро-угорський період діяли як державно-громадські, так і приватні початкові школи нижчого і вищого типів.

Установлено, що хлопці здобували освіту в чоловічих та “мішаних” (коєдукаційних) початкових школах. Кількість хлопців у другому типі шкіл була досить високою і подекуди сягала 90 %. Унаслідок потужних міграційних процесів учнями ставали представники багатьох народностей та етнічних спільнот: росіяни, поляки, німці, угорці, вірмени, євреї, греки, болгари та інші, – тому чоловіча освіта в Західній Україні формувалася в умовах полікультурності і поліконфесійності.

У великих містах півдавстрійської частини українських земель функціонували чоловічі виділові школи, а горожанські – у містах підугорської частини. У другій половині XIX ст. діяли чоловічі головні школи в Бережанах, Бучачі, Галичі, Коломиї, Снятині, Заліщиках (Галичина), 4-6-класні – у Чернівцях, Кіцмані, Сторожинцях, Сучаві, Вижниці, Вашківцях (Буковина). 1864 р. у Берегово засновано реформатську конфесійну допоміжну гімназію нижчого ступеня (неповну середню школу), яку 1874 р. перетворено в горожанську школу для хлопчиків. Крім того, були школи для дітей із функціональними обмеженнями. При окремих чоловічих навчальних закладах діяли дитячі садки.

Середня чоловіча освіта на західноукраїнських землях започаткована в XVI–XVII ст. Головна її ознака – виникнення та поширення колегіумів, академій, університетів. Спочатку це були, головним чином, грецько-слов'янські школи, наприклад, гімназія при Успенському братстві у Львові, заснована 1586 р. Мережа колегіумів у XVII ст. охоплювала Перемишль, Рогатин, Галич, Городок, Луцьк, Львів та ін. 1669 р. засновано Станіславську академію, що працювала за навчальною програмою зразка західноєвропейських шкіл такого типу.

У досліджувану добу до розвитку чоловічої освіти спричинилися чернечі згромадження єзуїтів, василіан, піарів, студитів, бернардинів. Перші чоловічі гімназії австрійський уряд створював, як правило, на базі монастирських шкіл чи єзуїтських колегій (виняток – заснована 1789 р. державна гімназія у Збаражі). До кінця XIX ст. усі державні виділові, середні школи в Галичині були чоловічими. Середня ланка чоловічої освіти міжвоєнної доби презентована гімназіями та ліцеями, тисячі вихованців яких згодом стали державними діячами, дипломатами і депутатами, прославилися на ниві громадського життя. Найвідомішими чоловічими середніми навчальними закладами були Львівська академічна гімназія та її філії, Бережанська, Коломийська, Перемишльська, Станіславівська, Стрийська, Тереховлянська, Тернопільська, Товмацька гімназії в Галичині; Кременецька гімназія (ліцей) на Волині. Першим і найстаршим середнім чоловічим загальноосвітнім закладом на Буковині стала відкрита 16 грудня 1808 р. класична гімназія в Чернівцях. Згодом були створені чоловічі гімназії в Сучаві з німецьким та румунським відділами, Радівцях, Кіцмані. Унаслідок окупації Буковини королівською Румунією Державний секретаріат у

справах освіти Буковини наказом № 1 від 21 листопада 1918 р. розпорядився щодо перетворення I, II, III гімназій у Чернівцях у національні гімназії. Європейською якістю освітніх послуг відзначалися державний 8-класний теоретичний чоловічий ліцей № 1 ім. А. Пумнула (1918-1940, 1941-1944); православний реальний ліцей № 1 (1924), який 1936 р. одержав назву “Православний чоловічий ліцей “Митрополит Сильвестру” (1936-1940, 1942-1944); державний польський реальний 6-класний ліцей у Чернівцях (1919); державний ліцей-інтернат м. Кіцмань “Дмитрій Кантемір” (1921). Чоловіча освіта Закарпаття представлена такими навчальними закладами: чоловіча гімназія в Берегово (заснована 1890 р. як нижча реальна школа; з 1894 р. функціонувала як гімназія), чоловіча гімназія в Мукачево (заснована 1865 р.), чоловіча реальна школа (упродовж 1897–1918 рр. функціонувала в Ужгороді, 1918 р. переведена в Мукачево). Задля забезпечення доступу до здобуття освіти дітям із малозабезпечених сімей майже при кожній середній школі засновано інтернати.

У 20-30-х роках XX ст. на західноукраїнських землях, що перебували під владою Польщі, відбулася зміна австрійської освітньої системи, побудова її на цілковито нових організаційно-змістових засадах. Зменшилася кількість закладів-“тупиків”, які не давали доступу до середньої та вищої освіти. Навчальний процес переорієнтувався на інтереси та здібності учня. У міжвоєнну добу школа втратила “чоловічий” характер, однак, поряд із приватними коєдукаційними навчальними закладами, функціонували чоловічі (школи ім. Б. Грінченка та ім. Т. Шевченка у Львові). Окремі з них продовжували свою діяльність і після 1939 р. (останній випуск Тернопільської чоловічої середньої школи № 1 відбувся 1953 р.).

Діяльність різних за типологією і належністю навчально-виховних інституцій забезпечила повноцінне функціонування чоловічої освіти як основи тогочасної загальної системи освіти.

У *другому розділі* **“Зміст і методичне забезпечення навчально-виховного процесу в закладах чоловічої освіти кінця XVIII – першої третини XX ст.”** охарактеризовано зміст і методичне забезпечення навчання в початкових школах кінця XVIII – першої третини XX ст., проаналізовано особливості організації навчального процесу в чоловічих середніх освітніх закладах в означений період, виділено основні напрями виховання чоловічої молоді в різних типах навчальних закладів, охарактеризовано опіку над учнівською молоддю як важливу умову підвищення ефективності виховного процесу, виокремлено перспективи розвитку чоловічої освіти в контексті історико-педагогічного досвіду.

Організація та зміст навчально-виховного процесу в закладах чоловічої освіти кінця XVIII – першої третини XX ст. визначалися чинним шкільним законодавством загальнодержавного й регіонального рівнів і нормативними документами місцевих органів шкільної влади. Установлено, що від 90-х рр. XIX ст. у початкових та середніх чоловічих навчальних закладах поступово

формувався теорія навчання й виховання учнівської молоді. Це відбувалося як у навчально-виховному процесі, так і в позашкільній та в позаурочній діяльності.

Вивчення першоджерел дало змогу виокремити такі особливості розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях: вступ до чоловічих гімназій на конкурсній основі; ґрунтовність освіти, яка не поступалася західноєвропейській; гуманітарний характер класичних чоловічих гімназій; наявність у гімназійних планах обов'язкових та факультативних предметів; організація навчального року з урахуванням релігійних традицій; посилення уваги до фізичного виховання (від 1893 р. уведено в програму чоловічих середніх шкіл), що сприяло участі юнаків у спортивних святах і змаганнях, загальному фізичному розвитку; наявність прикладних технічних дисциплін у навчальних планах реальних шкіл; вплив державної політики на розвиток чоловічої освіти, що проявлялося, зокрема, у збільшенні в навчальних планах кількості годин на вивчення польської (в Галичині), угорської (на Закарпатті), румунської (на Буковині) мов; доповнення основної форми навчання (лекції) практикумами, лабораторними роботами, трудовими заняттями, курсами, виставками; високий рівень забезпечення засобами навчання; постійний пошук оптимальних форм контролю знань учнів ("мензуральні" конференції, щоденні каталоги, приватні записи); використання методів заохочення гімназистів.

У міжвоєнну добу відбулося оновлення змісту, форм, методів, засобів навчання. У змісті навчання чоловічих середніх шкіл значну роль стали відігравати процеси профільної диференціації за різними освітніми напрямками, що забезпечувало кращі можливості для реалізації інтересів, здібностей та освітніх потреб юнаків. Навчальні плани й програми чоловічих освітніх закладів згодом стали базою для створення аналогічних документів для коєдукаційних та жіночих шкіл, що засвідчує їх ефективність. Основними формами навчання в початковій школі був урок, у середній – лекції. Їх доповнювали навчальні екскурсії, маївки, прогулянки, практикуми, лабораторні роботи, експерименти, трудові заняття, курси, виставки. У навчально-виховній діяльності найчастіше використовували такі методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія), наочні (метод ілюстрування, екскурсія, спостереження), практичні (вправи, лабораторні і практичні роботи), проблемно-пошукові (постановка проблеми перед учнями, створення проблемної ситуації, вирішення заданої проблеми, вибір оптимального шляху її розв'язання).

Активному розвитку самостійної науково-дослідницької роботи, розширенню світогляду гімназистів, включенню їх у суспільне життя сприяла діяльність учнівських гуртків (наукових, у яких виокремлювали історичну, українознавчу, філологічну, математичну, фізичну, економічну, філософську, природничу (з фольклорним, антропологічним, гігієнічним, зоологічним, геологічним відділами) та ін. секції; спортивних із різними секціями: лижною, хокейною, велосипедною тощо; військової підготовки, а також польсько орієнтованих гуртків харцерської дружини, морської ліги, протиповітряної оборони, літакомодельовання) та товариств. Пошукова

діяльність готувала юнаків до студій у високих школах не лише Західної України, а й багатьох європейських держав.

Чоловічі середні навчальні заклади мали достатню для своєї професійної діяльності матеріальну базу, а саме: підручники, навчальні й методичні посібники, дидактичні матеріали, обладнання, наочність, технічні засоби, навчальні кабінети й лабораторії, укомплектовані бібліотеки для вчителів та учнів, шкільні музеї, світлиці, кінотеатри, гімназійні читальні, – що сприяло самоосвіті юнаків. Навчальна та самостійна робота гімназистів була могутнім виховним засобом, формувала інтелектуальний потенціал.

Відповідно до загальнодержавної тенденції в останній третині XIX ст. поряд із традиційним релігійно-моральним характером виховного процесу в ньому формуються як окремі напрями громадянське, суспільне, інтелектуальне, етичне, естетичне, трудове, економічне, музичне, фізичне виховання. Кожен із них був спрямований на досягнення конкретної виховної мети відповідно до завдань школи, а всі вони тісно між собою пов'язувалися. Найчіткіше усталення виховних форм та методів простежується в початкових школах вищого типу та в середніх навчальних закладах. Однією з результативних форм виховної роботи були т. зв. “доповняючі виклади”, які проводилися у свята й неділі педагогічними наставниками.

Співорганізаторами виховного процесу досліджуваного періоду були священники-катехити. У 20-30-х роках XX ст. українська молодь виховувалася в національно-патріотичному дусі в релігійних (Марійські кружки для дітей, Марійські дружини для молоді середніх і вищих шкіл), молодіжних просвітянських гуртках, організаціях “Січ”, “Сокіл”, “Орли”, “Луг”, “Пласт”. Майже в усіх середніх навчальних закладах діяли нелегальні юнацькі осередки Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів, до складу яких входили учні старших класів гімназій. При окремих середніх навчальних закладах функціонували молодіжні гуртки Червоного Хреста.

Дирекція, учительський колектив чоловічих навчальних закладів тісно співпрацювали із сім'ями учнів через діючі батьківські гуртки (“кружки родичів”), батьківські комітети (“комітети родичів”), “клясові патрони (патронати)”, “родичівські союзи”. Співпраця стосувалася передусім соціальних та освітніх питань і реалізовувалася шляхом організації “речинців двонедільних конференцій”, дискусій, “сходин із родичами”, виступів класових громад, спільних вечорів та забав для молоді, вистав, концертів.

Систематична навчальна, соціальна, оздоровча опіка над чоловічою молоддю проводилася дирекцією, учительсько-професорським колективом чоловічих закладів освіти спільно з громадськими організаціями. Задля створення хлопцям оптимальних умов для навчання реалізовували такі форми опіки: медична, гігієнічна, допомога обдарованим дітям та тим, які доїжджали до навчального закладу; надання стипендій; створення “вакаційних осель”, літніх

оздоровчих таборів; проведення виховних заходів, екскурсій, поїздок; виступи професорів перед батьками з лекціями з питань опіки й виховання. Основними формами матеріального заохочення юнаків були спендіальні фонди: іменні стипендії, стипендії громадських товариств, внески на утримання навчальних закладів, пожертви, кошти за заповітами, оплата за навчання одного чи кількох учнів, премії за перемоги в різноманітних конкурсах.

Чоловічі навчальні заклади здійснили вагомий внесок в національне відродження України, її культурний і політичний ренесанс. Вони сформували плеяду активних політичних і громадських діячів, добрих організаторів, науковців, письменників. Багато вихованців чоловічих навчальних закладів у боротьбі за незалежність віддали своє молоде життя і до останку залишилися вірними ідеї самостійної України.

Результати проведеного історико-педагогічного дослідження дають підстави для таких **висновків**.

1. Вивчення напрацювань науковців із розвитку чоловічої освіти, архівних джерел, матеріалів тогочасної преси засвідчує, що розвиток чоловічої освіти на західноукраїнських землях у другій половині XVIII – першій третині XX ст. обумовлювався низкою зовнішніх, внутрішніх історичних передумов тощо. До зовнішніх відносимо економічну, політичну й соціокультурну підпорядкованість населення різних регіонів Західної України Австрії (Австро-Угорщині), Польщі, Румунії, Чехословаччині. Державні австрійські (австро-угорські) закони, статuti, регуляміни (1774, 1795, 1805, 1816, 1869, 1924 рр.) визначили безумовне підпорядкування школи державі, встановили ідентичність навчального процесу в усіх типах навчальних закладів. Розташування на українській етнічній території інших етнічних груп: поляків, росіян, євреїв, німців, румунів, угорців, чехів, циган та ін., – а також вплив сусідніх народів на населення західноукраїнських земель зумовили полікультурний характер чоловічої освіти. Внутрішні передумови – це загроза національній ідентичності, багатовікова боротьба українського народу за створення власної незалежної держави, усвідомлення значення для цього процесу школи й освіти, педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій регіону.

2. Розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях у досліджуваний період притаманна низка особливостей, а саме: залежність генезису чоловічої освіти від державної політики панівних урядів; становлення чоловічих навчальних закладів як церковно-монастирських; взаємозв'язок навчання й виховання з домінуванням релігійних виховних впливів; реалізація в навчально-виховному процесі ідей національного відродження; забезпечення полікультурного характеру чоловічої освіти; спрямованість початкової та середньої чоловічої освіти на утвердження домінантної ролі чоловіка в сім'ї та в соціумі; підготовка чоловіків до лідерських ролей, суперництва, “фізичної твердості”, професійної діяльності.

З'ясовано, що українське шкільництво в Галичині та на Буковині будувалося за взірцем австрійської системи освіти, увібравши в себе кращі риси її організації. Найпопулярнішою була початкова ланка освіти, представлена чоловічими та коєдукаційними школами (в останніх більшість учнів становили хлопці). Організаційним підґрунтям для формування початкової ланки чоловічої освіти на західноукраїнських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії стали державні шкільні закони (1805 р., 1869 р.) як основа освітніх реформ, а також постанови крайових сеймів і розпорядження органів шкільної влади Галичини, Буковини, Закарпаття. З кінця XVIII ст. основним типом чоловічих середніх освітніх закладів були гімназії (класичні та реальні).

У міжвоєнну добу середня чоловіча освіта представлена гімназіями (класичні, гуманітарні, математично-природничі) та ліцеями (від 1932 р.). У середній ланці освіти поширюється коєдукація, що було зумовлено зрівнянням у правах чоловіків та жінок. Низку освітніх реформ у міжвоєнну добу проводили також уряди Румунії й Чехословаччини, однак процеси реформування мали більш локальний характер.

3. У розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях у другій половині XVIII – першій третині XX ст. на основі особливостей генезису шкільництва відповідно до державної політики, законодавчих актів освітньої галузі виокремлено такі періоди: *австрійський період* (1774-1866 рр.) – становлення державної освіти в Австрії і на територіях Західної України, що увійшли до складу Австрійської імперії; *австро-угорський період* (1867-1918 рр.) – утвердження розгалуженої мережі чоловічих навчальних закладів різних типів і форм власності; *період визвольних змагань* (1918-1919 рр.) – відкриття українських середніх шкіл та шкіл для нацменшин відповідно до освітньої реформи як складової процесу державотворення; *польсько-румунсько-чехословацький період* (1919-1939 рр.) – орієнтація навчального процесу на інтереси й здібності учнів, втрата “чоловічого” характеру шкільництва.

4. Організація та зміст навчально-виховного процесу в різних типах закладів чоловічої освіти, а також їхній розвиток регламентувалися загальнодержавними, регіональними, краєвими законодавчо-нормативними актами. Для австро-угорської доби функціонування чоловічого шкільництва характерними є яскраво виражена релігійна спрямованість змісту навчання й виховання; полікультурність; розробка регіональних і крайових навчальних планів і програм для різних рівнів чоловічої освіти, їхня гендерна диференціація (уведення науки “ручних робіт” для хлопців, урахування гендерних особливостей у навчально-виховному процесі, заснування гуртків зі стрільби та військової підготовки); предметна система, яка в міжвоєнну добу збільшилася від 7-8 до 14-15 дисциплін; наявність у навчальних планах обов’язкових і “надобов’язкових” предметів; упровадження здобутків західноєвропейської педагогічної думки з урахуванням регіональних та етнічних особливостей.

У міжвоєнну добу відбувався пошук нового змісту, оновлення форм, методів і засобів навчання. До навчальних планів чоловічих середніх шкіл включено нові предмети відповідно до вимог часу, а саме: практичні заняття (праця), ігри та забави, військова підготовка, а в буковинських ліцеях – гігієна, право, педагогіка. Поширювалися нові форми організації навчання, наприклад система Дальтон-план; методи навчання еволюціонували від репродуктивних до евристичних; посилювалася увага до самостійної та частково-пошукової роботи учнів.

У виховному процесі використовувалися як методи формування свідомості особистості (бесіди, лекції, дискусії), так і методи організації і стимулювання діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки (громадянська думка, довіра, привчання, гра, змагання, заохочення тощо). Основними залишалися методи самовиховання (самопізнання, самооцінювання, саморегулювання); розвитку духовної сфери особистості (молитва, сповідь, святе причастя, щотижневі й святкові Богослужіння, екзоти, реколекції, піст, смирення, прощення й ін.), характерні для традиційної для українців християнської релігії. Методами заохочення були матеріальна допомога, стипендії з різних фондів, знижки при оплаті за навчання.

У західноукраїнських чоловічих навчальних закладах формувалася інтелектуальна українська, німецька, польська, румунська еліта, представники якої прославилися на ниві культури, науки, народної освіти. Чоловічі гімназії стали не лише школами елітної підготовки, а й політичного гарту.

5. У сучасну освітню практику доцільно екстраполювати такі ідеї практичного навчально-виховного досвіду чоловічих навчальних закладів: посилення виховної функції навчального процесу; налагодження співпраці між школою, сім'єю, громадою, громадськістю; підвищення ролі національного та громадянського виховання в педагогічному процесі; використання ідей кооперації та самоврядування в освітніх закладах різного рівня акредитації; спрямування юнаків до самовиховання через створення нових та наповнення якісним змістом наявних тепер гімназійних гуртків, майстерень, клубів за інтересами, молодіжних товариств тощо; посилення профілактичної роботи з учнями через створення в школах антиалкогольних, антинікотинових товариств; формування здорового способу життя, залучення до цього процесу громадськості, товариств, організацій, фондів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх багатоаспектних проблем розвитку чоловічої освіти. Предметом наступних наукових досліджень можуть стати професійна чоловіча освіта на західноукраїнських землях, генезис богословської освіти, професійна підготовка вчителів, дидактичні основи вивчення окремих предметів у чоловічих закладах різних типів, компаративістичні студії з питань чоловічої та жіночої освіти, компаративістичний аналіз освітніх процесів у різних регіонах України тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Пахолок Р. Ретроспективний аналіз етновиховного простору першої української Станіславівської гімназії / Роман Пахолок // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Педагогіка. Вип. XXXI. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2010. – С. 56-62.

2. Пахолок Р. Діяльність “Української поради для вибору звання” у царині профорієнтації учнівської молоді / Р. Пахолок // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка ; редкол. : В. Борисов, М. Євтух, О. Солодухова [та ін.]. – Вип. LIX. Ч. II. – Слов’янськ : СДПУ, 2012. – С. 125-134.

3. Пахолок Р. І. Реформа богословської освіти в Галичині (1929 – 1944 рр.) / Р. І. Пахолок // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – № 4. – С. 64-69.

4. Пахолок Р. Світський фактор у богословській освіті Галичини (20-30 рр. XX ст.) / Роман Пахолок // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 629. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2012. – С. 87-92.

5. Пахолок Р. І. Дидактичні особливості навчального процесу в чоловічих західноукраїнських гімназіях (XIX – перша половина XX ст.) / Р. І. Пахолок // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. Науково-методичний журнал. – К., 2013. – Вип. 3-4. – С. 103-109.

6. Пахолок Р. І. Упровадження теоретико-практичних напрацювань західноукраїнських чоловічих навчальних закладів кінця XVIII – першої третини XX ст. у сучасну освітньо-виховну практику / Роман Пахолок // Педагогічний альманах : зб. наук. праць. Вип. XXIII / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2014. – С. 299-303.

Публікації в зарубіжних журналах

7. Пахолок Р. И. Особенности учебного процесса в начальных мужских школах западной Украины (конец XVIII – первая треть XX вв.) / Р. И. Пахолок // Current issues in history and / Wadim Strielkowski (ed.) / Praha : Charles University in Prague, Faculty of social sciences; Актуальные вопросы истории и педагогики: научное издание / под ред. В. Стриелковского. – Прага : Карлов Университет в Праге, факультет общественных наук, 2013. – С. 118-147.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Пахолок Р. І. Становлення чоловічої освіти в Галичині / Роман Іванович Пахолок // Наука і сучасність : досвід та перспективи розвитку на межі тисячоліть : збірка тез доповідей II Всеукр.

наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25-27 серпня 2010 р.) / Запорізька міська громадська організація “Озима”. – Запоріжжя, 2010. – С. 38-39.

9. Пахолок Р. І. Використання історико-педагогічного досвіду у професійній підготовці учителів / Р. І. Пахолок // Педагогіка та психологія : теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 23-24 березня 2012 р.). – Харків : Східноукраїнська організація “Центр педагогічних досліджень”, 2012. – С. 33-35.

10. Пахолок Р. И. Мужские учебные заведения в структуре системы образования Западной Украины / Р. И. Пахолок // Психология и педагогика в системе гуманитарного знания : материалы II Междунар. научн.-практ. конф. (Москва, 20-21 марта 2012 г.) / науч.-инф. издат. центр “Институт стратегических исследований”. – М. : Изд-во “Спецкнига”, 2012. – С. 311-315.

11. Пахолок Р. І. Проблеми початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Роман Іванович Пахолок // Сучасна наука : теорія і практика : матеріали II всеукр. наук.-практ. заочної конф. (Дніпропетровськ, 29-31 серпня 2012 р.) / Всеукр. громадське об’єднання “Нова освіта”. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 51-53.

12. Пахолок Р. І. Таємні громади – інституції виховання українських юнаків Галичини / Роман Іванович Пахолок // Рационализация современной науки : материалы XIX Международной научн.-практ. конф. (Горловка, 22-23 марта 2012 г.). Ч. 2. – Горловка, 2012. – С. 98-102.

13. Пахолок Р. І. Чоловіча освіта на західноукраїнських землях як джерело вивчення гендерного виховання учнівської молоді / Р. І. Пахолок // Актуальные проблемы науки и образования. Пути их решения : материалы четвертой Междунар. научн.-практ. конф. (Донецк, 1-3 октября 2012 г.) / Научный журнал “Аспект”. – Донецк : Цифровая типография, 2012. – С. 39-42.

14. Пахолок Р. І. Навчально-виховний процес у Тернопільській чоловічій учительській семінарії в 1935-1936 н. р. / Р. І. Пахолок // Perspektywy rozwoju nauki. Zbiór raportów naukowych. Część 3. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowi-Praktycznej Konferencji / Перспективы развития науки. Сборник научных докладов. Часть 3 (Gdańsk, 28.11.2012 – 30.11.2012). – Gdańsk : Wydawca : Sp. z o.o. “Diamond trading tour”, 2012. – С. 57-62.

15. Пахолок Р. И. Внедрение прогрессивных наработок в области мужского образования Западной Украины в современную образовательно-воспитательную практику / Роман Иванович Пахолок // European Applied Studies : modern approaches in scientific researches, 2nd International scientific conference. ORT Publishing (February 18-19, 2013). Volume 2. – Stuttgart, 2013. – P. 116-117.

16. Пахолок Р. І. “Гніздо орлів над Золотою Липою” (виховання українського юнацтва в Бережанській гімназії) / Р. І. Пахолок // Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 січня 2013 р.). – К. : ГО “Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2013. – С. 18-20.

17. Пахолок Р. І. Микола Ваврисевич про культуру вчителя початкової школи / Р. І. Пахолок // Культура педагога в контексті освітніх парадигм (до 80-річчя з дня народження професора В. В. Сагарди) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Ужгород, 28 лютого – 1 березня 2013 р.). – Ужгород : Видавництво ПП “Інватор”, 2013. – С. 74-81.

18. Пахолок Р. І. Вплив шкільної реформи Я. Фельбінгера на розвиток чоловічої освіти у Західній Україні / Р. І. Пахолок // Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві : збірник тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 серпня 2013 р.). – К. : ГО “Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2013. – С. 18-19.

19. Пахолок Р. І. Основні чинники виховання юнаків у Бережанській гімназії / Р. І. Пахолок // Бережанська гімназія : сторінки історії : матеріали міжнар. наук. конф. (Бережани, 19 вересня 2013 р.) / Бережанський краєзнавчий музей / упор. Наталія Бойко, Надія Голод. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 33-38.

20. Пахолок Р. І. Формування здорового способу життя чоловічої молоді західноукраїнських шкіл у міжвоєнну добу / Роман Іванович Пахолок // Актуальні питання освіти і науки : зб. наук. статей, матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 жовтня 2013 р.) / Академія внутрішніх військ МВС України. – Харків : ХОГОКЗ, 2013. – С. 219-223.

21. Пахолок Р. І. Внесок українського духовенства у розвиток чоловічої освіти в Галичині на початку XIX ст. / Р. І. Пахолок // Актуальні питання сучасної педагогіки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Острого, 1-2 листопада 2013 р.) / наук. видання. – Херсон : Видавничий дім “Гельветика”, 2013. – С. 19-23.

22. Пахолок Р. І. Діяльність культурно-освітніх товариств як вагомий чинник розвитку освіти на західноукраїнських землях / Р. І. Пахолок // Актуальні проблеми педагогічної науки : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. заочної конф. (м. Миколаїв, 14-15 листопада 2013). – Миколаїв, 2013. – С. 57-61.

23. Пахолок Р. І. Джерельна база дослідження історико-педагогічного аспекту розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях / Р. І. Пахолок // Сборник докладов Междунар. конф. “Наука и общество: продуктивные пути реакции на современные вызовы” (г. Донецк, 14 декабря 2013) и “Развитие науки и развитие государства” (г. Донецк, 18 января 2014). – Донецк : Научно-информационный центр “Знание”, 2014. – С. 97-102.

24. Пахолок Р. Опіка над молоддю в Перемишльській чоловічій гімназії: історико-педагогічний аспект / Роман Пахолок // Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XX ст.). Т. 4. Теорія і практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі (XIX-XX ст.). Rozwój ukraińskiej i polskiej oświaty i myśli pedagogicznej (XIX-XXI w.). Т.4. Teoria i praktyka pedagogiki opiekuńczej na Ukrainie i w Polsce (XIX-XXI w.): зб. наук. пр. / за ред. Д. Герцюка і І. Мицишин. – Львів – Lwów : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 180-188.

АНОТАЦІЯ

Пахолок Р. І. Развитие чоловічої освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2015.

У дисертації комплексно досліджено проблему розвитку чоловічої освіти на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша третина XX ст.). З'ясовано передумови її становлення. Визначено основні періоди та особливості розвитку початкової та середньої чоловічої освіти на українських землях в австрійський (австро-угорський), польський, чехословацький, румунський періоди. Висвітлено роль освітніх установ, громадсько-політичних об'єднань та приватних осіб у розвитку чоловічої освіти в регіоні. Виявлено перспективи застосування елементів історико-педагогічного досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова: чоловіча освіта, чоловічі початкові школи, чоловічі середні школи, навчальні плани і програми, зміст навчання і виховання.

АННОТАЦИЯ

Пахолок Р. И. Развитие мужского образования на западноукраинских землях (конец XVIII – первая треть XX вв.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки Украины, Тернополь, 2015.

В диссертации осуществлен целостный анализ генезиса начального и среднего мужского образования на западноукраинских землях конца XVIII – первой трети XX в. как главного фактора образовательного и культурного развития представителей самых крупных западноукраинских этнических групп. Раскрыто состояние изученности проблемы в научной литературе исследуемой эпохи и современности. Выделены три группы источников: архивные документы и материалы; оригинальные произведения выдающихся отечественных педагогов, отчеты по деятельности мужских учебных заведений, учебники и т. п.; исследования по теме выдающихся педагогов, общественных деятелей. На основе анализа законодательно-нормативных образовательных актов исследуемого периода определены организационные основы создания и деятельности различных типов мужских учебно-воспитательных заведений на украинских землях в австрийский (австро-венгерский), польский, чехословацкий, румынский периоды.

Установлено, что на протяжении всего исследуемого периода мужское образование было составляющей образовательной политики господствующих государств, которые определяли приоритеты этой сферы деятельности на западноукраинских землях, что нашло отражение в официальных документах общегосударственного и регионального уровней. Прослежена эволюция начального и среднего мужского образования на западноукраинских землях, установлены особенности его развития. Определено, что наиболее демократической формой получения ребятами образования были начальные приходские школы; функционировали также главные, реальные, тривиальные школы. Среднее звено мужского образования представлено гимназиями, а с 1932 г. – также лицеями. Охарактеризована роль государственного и общественного факторов, религиозных организаций, отдельных персоналий в становлении мужского образования Восточной Галиции, Северной Буковины и Закарпатья.

Проанализировано содержание учебно-воспитательного процесса в различных типах мужских учебных заведений в контексте формирования и внедрения учебных планов и программ, учебников и учебно-методических пособий, правил для учащихся. Установлено, что от 90-х гг. XIX в. в начальных и средних мужских учебных заведениях постепенно формируется теория обучения и воспитания учащейся молодежи. Это происходило как в учебно-воспитательном процессе, так и во внешкольной и во внеурочной деятельности. На основании изучения документов и материалов, касающихся деятельности мужских учебных заведений, доказано, что юноши получали хорошее образование с учетом лучших отечественных и западноевропейских традиций. Охарактеризованы формы, методы, средства, принципы обучения в мужских учебных заведениях исследуемого периода. Самой распространенной формой обучения был урок (в средней школе – лекция), их дополняли прогулки, экскурсии, лабораторные занятия и т. п. Охарактеризованы направления воспитания (религиозное, гражданское, интеллектуальное, нравственное, эстетическое, трудовое, музыкальное, физическое), научную и общественную опеку над мужской молодежью, распространенную в учебных заведениях и интернатах.

Образовательно-воспитательные идеи, которые сформировались в мужском образовании Западной Украины, существенно дополняют теорию и практику национальной педагогической мысли, могут творчески использоваться в процессе урочной, внеурочной и внешкольной работы современных учебно-воспитательных заведений в новых условиях интеграции Украины в европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: мужское образование, мужские начальные школы, мужские средние школы, учебные планы и программы, содержание обучения и воспитания.

ANNOTATION

Pakholok R. I. The development of male education in Western Ukraine (late 18th – early 20th

cent.). – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2015.

The thesis presents a complete analysis of the development of primary and secondary male education at Western Ukraine of the late eighteenth – the early twentieth century. Prerequisites of male education formation have been revealed. Main periods and peculiarities of the development of primary and secondary male education on the Ukrainian parts under Austrian (Austro-Hungarian), Polish, Czechoslovak, Romanian rule have been defined. The role of educational institutions, social and political organizations and individual persons in the development of male education in the region have been cleared up. Prospects of elements of historical and educational experience use in present-day conditions have been found out.

Key words: male education, male primary schools, male secondary schools, curricula and educational programs, the content of training and education.

Підписано до друку 10.04.2015 р.

Формат 60x84/16.

Папір друк. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам. № 04/15/3-1

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"

46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,

Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.

ФО Осадца Ю.В.